

המרכז למחקרים אסטרטגיים לאומיים

מנגון קביעת תכנית לימודים

הקדמה

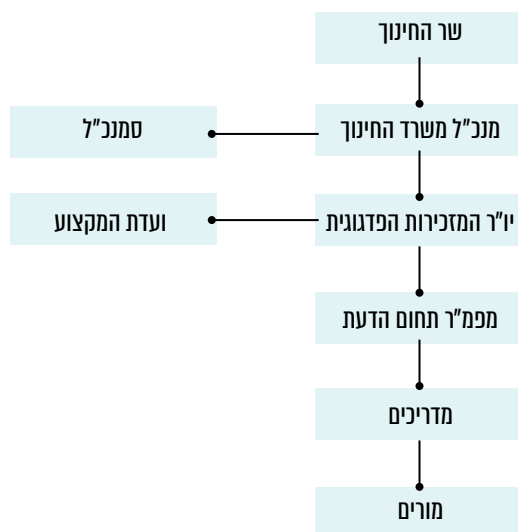
במחקר זה נתחקה אחר מנגנון קביעת תוכניות הלימוד בישראל, נביא שני מקרי בוחן ונעמוד על הכשלים ביישומה. לבסוף ניתן המלצות לשינוי, על מנת להתאים את תוכנית הלימודים הנלמדת לתוכנית שגורמי המקצוע קבעו.

בבואה של המזכירות הפדגוגית לשנות או לעדכן תוכנית לימודים בתחום ידע מסוים, היא תמנה ועדה מקצועית המשמשת כגורם מייעץ, ואשר בראשה יעמוד איש אקדמיה בכיר מתחום הדעת המדובר, וחברים בה אנשי אקדמיה לצד אנשי חינוך "מהשטח". ועדת המקצוע בוחנת את הוראת המקצוע ואת השינויים הנדרשים, ומוציאה המלצות מבוססות ידע מקצועי להתוויית תוכנית הלימודים. בנוסף, תפקיד הוועדה המקצועית הוא לעקוב אחר הוראת המקצוע.

המלצות ועדת המקצוע יתורגמו בהמשך לתוכנית לימודים סדורה במסמך עבודה מפורט הנותן מענה לשכבות הגיל השונות ומספק מערכי שיעור מסודרים. תוכנית עבודה זו נכתבת ע"י הצוות המקצועי במזכירות הפדגוגית. כמו כן, ספרי הלימוד וחומרי הלמידה יעודכנו וייכתבו על פי תוכנית הלימודים המעודכנת ובהתאם אליה.

על מנת להבין את המנגנון לשינוי או עדכון של תוכנית לימודים קיימת, או קביעת תוכנית לימודים חדשה בישראל, נפרט על תפקידם של בעלי התפקידים במשרד החינוך ומחוצה לו בהקשר של קביעת תוכנית לימודים.

תרשים בעלי התפקידים המעורבים:

תוכן

הקדמה..... 3

1. קביעת תוכנית לימודים באחריות המזכירות הפדגוגית..... 4

1.1 המזכירות הפדגוגית..... 4

1.2 יו"ר המזכירות הפדגוגית..... 4

1.3 מנהל תחום דעת (מפמ"ר)..... 4

2. ועדת המקצוע - הוועדה המייעצת..... 5

2.1 תפקיד..... 5

2.2 נהלים..... 5

2.2.1 מינוי..... 5

2.2.2 מבנה הוועדה..... 6

2.2.3 פעולות הוועדה..... 7

2.2.4 ועדות משנה..... 7

2.2.5 תשלום עבור השתתפות..... 7

3. ועדת התוכנית..... 7

3.1 מבנה הוועדה..... 8

3.2 מבנה מסמך 'תוכנית לימודים'..... 8

3.2.1 חלק ראשון..... 8

3.2.2 חלק שני..... 9

3.2.3 חלק שלישי (אופציונאלי) המדריך היישומי..... 10

4. לסיכום - תרשים..... 10

5. תוכנית הלימודים באזרחות - מקרה בוחן..... 11

5.1 התפתחות המקצוע..... 11

5.1.1 ועדת קרמינצר..... 11

5.1.2 תוכנית לימודים חדשה 2011..... 12

5.2 פער בין המדיניות ליישומה..... 12

5.3 הכשלים ביישום תוכנית הלימודים באזרחות בבחינות הברגות..... 15

6. מקרה בוחן נוסף - תוכנית הלימוד בתנ"ך במגזר הדתי..... 16

7. סיכום הכשלים ביישום מדיניות ועדת המקצוע..... 18

8. ממצאים..... 19

9. המלצות..... 20

10. הצעה למחקרי המשך..... 21

11. ביבליוגרפיה..... 22

2. ועדת המקצוע – הוועדה המייעצת

2.1 תפקיד

התפקיד הרשמי של ועדת המקצוע היא לייצג למזכירות הפדגוגית בנוגע להתוויית המקצוע במערכת החינוך, וזה כולל:

- בחינה של מצב הוראת המקצוע ומתן הצעות לשיפור.
- בחינת תוכנית הלימודים, דרכי הטמעתה והפעלתה.
- הצעת שינויים וחידושים בדרכי ההוראה של המקצוע.
- דיון בסוגיות הקשורות בחומרי הלמידה.
- הערכת הישגים במקצוע, כולל בחינות הבגרות.
- בחינת הכשרת המורים וההשתלמויות.
- בחינוך הדתי - בחינת סוגיות אמוניות ואידיאולוגיות.

ועדות שונות העוסקות בהיבטים של המקצוע יפעלו במסגרת המדיניות והכללים שיוצרו ע"י ועדת המקצוע ויאשרו ע"י המז"פ.

ועדת המקצוע כפופה להוראות התקשי"ר 64.1 של נציבות המדינה וזה כולל איסור הופעות בתקשורת בעניינים הקשורים ישירות או בעקיפין לתפקידים כחברי ועדה, אלא אם כן קיבלו מראש אישור מהדוברות. כמו כן, איסור להימצא בניגוד עניינים, והודעה מוקדמת ליו"ר הוועדה, יו"ר המז"פ והמפמ"ר על היותם במצב של חשש לניגוד עניינים ע"מ שתיעשה פנייה ללשכה המשפטית.

2.2 נהלים

2.2.1 מינוי

- יו"ר המזכירות הפדגוגית ימנה את יו"ר הוועדה ואת חבריה בהתייעצות עם המפמ"ר ועם ראש האגף של תחום הדעת הרלוונטי. המפמ"ר משמש כמרכז הוועדה.
  - במקצועות שבהם יש מפמ"ר ממונה לחמ"ד, תמונה ועדת מקצוע מיוחדת לחמ"ד בשיתוף עם מינהל החינוך הדתי. המינוי של מפמ"ר החמ"ד נעשה על ידי יו"ר המזכירות הפדגוגית בשיתוף מינהל החמ"ד.
  - חבר ועדה ימונה לשנתיים, ואפשר להאריך את כהונתו לשנתיים נוספות.
- את כהונתו של יו"ר הוועדה אפשר להאריך מקסימום עד 6 שנים ובלבד שבתקופה זו יתחלפו חלק מחברי הוועדה. מעבר ל-6 שנים, יש צורך באישור חריג של יו"ר המז"פ וחשב משה"ח. תקופת צינון

במחקר זה נמצא שמערכת האיזונים והבלמים במנגנון קביעת תוכניות הלימודים והפיקוח על תחום הדעת עשוי בשום שכל ובנוי היטב, אך לא פעם יש כשלים ביישומה. לדוגמה, תופעות שבהן דרגי הביצוע, קרי מפמ"רים, משתמשים בסמכותם להסית את הוראת המקצוע ממסלולה המקורי אותה ביקשה ועדת המקצוע לסלול.

1. קביעת תוכנית לימודים באחריות המזכירות הפדגוגית

1.1 המזכירות הפדגוגית

המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך אמונה על התוויית המדיניות הקליקולרית-פדגוגית. דהיינו, הגדרת מכלול ההיבטים המרכיבים את הוראת תחומי הדעת והפיקוח על הוראתם.

סמכות זו כוללת את התוויית המדיניות הפדגוגית של המשרד על פי העקרונות שקבעו במשך השנים שרי החינוך ומנכ"ל המשרד. בראש המזכירות הפדגוגית עומד יושב ראש. בתאריך 15.2.23 מינה מנכ"ל משרד החינוך אסף צאלאל את ד"ר טלי יניב ליושב ראש המזכירות הפדגוגית.

1.2 יו"ר המזכירות הפדגוגית

יושב ראש המזכירות הפדגוגית כפוף לשר החינוך ולמנכ"ל המשרד, והוא חבר בהנהלת המשרד. בין תפקידיו - התוויית המדיניות הפדגוגית של מערכת החינוך, הנחייה לשאר היחידות במשרד לפעול בהתאם למדיניות, אישור תוכניות לימודים בהתאם ליעדי מערכת החינוך, בחינת אפשרויות לפיתוח תוכניות וזממות חינוכית, וייצוג המשרד כלפי גופים העוסקים בנושאים פדגוגיים.

על מנת לכונן תוכנית לימודים מקצועית ועדכנית, נעזרת המזכירות הפדגוגית בוועדות המקצוע, המשמשות כיועצות אקדמאיות להתוויית מדיניות המקצוע בדבר הוראתו. תוכנית הלימודים היא התשתית לתכנון ההוראה לפיתוח חומרי הלמידה וספרי הלימוד. על ועדות אלו נרחיב בהמשך מסמך זה.

1.3 מנהל תחום דעת (מפמ"ר)

המפמ"ר - מפקח מרכז - אחראי בפני המזכירות הפדגוגית למקצוע ההוראה שהוא מופקד עליו על כל היבטיו הטכניים והפדגוגיים. היבטים אלו כוללים יישום ובקרה בתחומים הבאים: תוכניות לימוד - קביעתן והנחיית הצוות המקצועי, הכשרת המורים, השתלמויות מורים, הדרכת מורים והנחייתם, סקרים, ובחינות משוב ובקרה. המפמ"ר מרכז את ועדת המקצוע, וחבר בוועדת התוכנית.

- לא ימונה חבר לוועדת המקצוע מי שכבר היה חבר בוועדת מקצוע בשנתיים האחרונות.
- למרות האמור לעיל, יו"ר המז"פ, יחד עם המפמ"ר וראש האגף, יכולים להחליט כי יש לקצר תקופה זו מנימוקים מקצועיים או בשל הפרת הוראות התקשי"ר.
- לקראת תום תקופת כהונתה של הוועדה, ולפחות 21 יום קודם מועד זה, על המפמ"ר לפרסם הודעה בדבר הכוונה למנות ועדת מקצוע כדי לאפשר לאנשי אקדמיה ומורים לפנות מיוזמתם ולהציע את מועמדותם.
- המפמ"ר מגיש את רשימת חברי המקצוע לוועדת המקצוע לאישורו של ראש האגף הרלוונטי, ולאחר אישורו הוא מגיש את הרשימה לאישור יו"ר המז"פ. עם אישור המז"פ - המועמדים יחתמו על מסמך משפטי ובו הצהרה שאין ניגוד עניינים לאישור הלשכה המשפטית, וכן יגישו קו"ח.
- לאחר חו"ד משפטי, יצאו כתבי מינוי ותחל תקופת כהונת הוועדה. במידה ואחד החברים לא יאושר, הדבר לא יעכב את מינוי שאר חברי הוועדה, ואדם נוסף ייבחר ללא צורך בפרסום נוסף.
- היקף הפעילות של ועדת המקצוע - 50 שעות בשנת לימודים.

2.2.2 מבנה הוועדה

בוועדה יהיו 15 חברים כולל היו"ר. המפמ"ר ישמש כרכז הוועדה ואחד מחבריה. בוועדה יהיו חברים אנשי אקדמיה ומורים וכן הממונה על פיתוח תוכנית הלימודים של המקצוע באגף.

ועדה תהיה כוללת:

- יו"ר הוועדה - מהאקדמיה, חוקר ומרצה בתחום.
- רכז הוועדה - המפמ"ר או המדריך הארצי.
- אנשי אקדמיה - עד שישה.
- אנשי חינוך מהשדה - עד שישה, רצוי שאחד מהם יהיה מנהל ב"ס שמלמד את המקצוע.
- עובדי המשרד - המפמ"ר כאמור, וכן הממונה על פיתוח תוכנית הלימודים של המקצוע במז"פ.

הערות:

- אם מדובר בתחום דעת הנלמד בשכבות הגיל השונות - יינתן ייצוג הולם למורים העוסקים בגילאים השונים.
- בתחומי דעת בהם יש יותר מתחום התמחות אחד, יינתן ייצוג לאנשים מהתמחויות השונות.
- יינתן ייצוג הולם לפי מגזר, מגדר, מגוון דעות ופריסה גיאוגרפית ככל שניתן.
- חבר ועדה למקצוע מסוים לא יוכל להיות חבר ועדה למקצוע אחר, אך יוכל להיות חבר בוועדת המשנה של אותו מקצוע.
- במידה ומתמנה ועדת משנה (שבה מינימום שישה חברים) יש לשאוף להרכב בתמהיל דומה.

2.2.3 פעולות הוועדה

- הוועדה תתכנס עד 5 פעמים בשנה אלא אם כן יהיה צורך להתכנסות נוספת.
- המפמ"ר או יו"ר הוועדה ידווחו ליו"ר המז"פ ולראש האגף על פעולות הוועדה והמלצותיה. יו"ר ועדה בחמ"ד ידווח גם למנהל החמ"ד, ולאחר אישור ליו"ר המז"פ.
- יו"ר המזכירות הפדגוגית וראש האגף רשאים להגיע לישיבה של כל ועדה או לזמן את הוועדה לפגישה עמם.
- הוועדה נקראת ועדה מייעצת וכפופה לחוקי התקשי"ר פרק 1.46
- החלטת יו"ר המזכירות הפדגוגית לאמץ או לדחות את המלצות הוועדה או את חלקן מחייבת נימוקים בכתב.

2.2.4 ועדות משנה

יושב ראש ועדת המקצוע בשיתוף עם המפמ"ר וראש האגף הרלוונטי, רשאים להקים ועדות משנה שמטרתן לתכנן שינוי של תוכנית הלימודים או לדון ברכיבים ייחודיים של המקצוע. חברי ועדת המשנה יתמנו מבין חברי הוועדה, אם כי ניתנת אפשרות לצרף גם חברים שאינם חברי הוועדה כשהם בעלי מומחיות רלוונטית.

2.2.5 תשלום עבור השתתפות

התשלום לחברי הוועדה יתבצע ע"פ תעריף ליועצים שנקבע בתקשי"ר ובתכ"ם. חברי הוועדה ימלאו טופס המפרט את שעות עבודתם. הטופס החתום ע"י היו"ר יעבור לחשבונות המשרד לתשלום.

3. ועדת התוכנית

מסמך תוכנית הלימודים הוא מסמך המבטא את מימוש המדיניות בנושא, והוא מגדיר את התכנים שיילמדו בתחום הדעת, אך מעבר לכך גם את היעדים, המטרות, המיומנויות, הערכים וההנחיות הפדגוגיות בתחום זה. מסמך תוכנית הלימודים הינו מסמך תשתיתי לתכנון תוכנית ההוראה. תפקידו לסייע לצוות בית הספר והמשרד לפתח תוכניות לימודים בית-ספרית על עקרונותיה, מטרותיה ותכניה במבט אורכי (לאורך שכבות הלימוד), רוחבי (מול מקצועות אחרים) ודידקטי (בחירת התכנים, הקצאת הזמן ובחירות אסטרטגיות של הוראה ודרכי למידה), וכן לצורך תכנון תוכנית הערכה ושיטות הערכה.

3.1 מבנה הוועדה

ועדת התוכנית ממונה על ידי מנהל 'האגף לתכנון ופיתוח תוכניות לימודים' במזכירות הפדגוגית. הוועדה בנויה מיו"ר הוועדה שהוא איש אקדמיה, מומחה בתחום הדעת או מומחה בתכנון לימודים, ותפקידו להנהיג את הוועדה לקראת כתיבת המסמך.

בנוסף, ישנו מרכז הוועדה שהוא איש 'האגף לתכנון ופיתוח תוכניות לימודים', ותפקידיו הם:

- מקיים קשר רציף עם המפמ"ר ויושב ראש הוועדה.
  - אחראי על קישור ותיאום עבודת ועדת התוכנית עם מדיניות ועדת המקצוע.
  - מתאם עם יו"ר הוועדה את נושא הדין לקראת כל פגישה.
  - מקיים קשר לפי הצורך עם גורמים במערכת.
  - מכין את החומרים לדיוני הוועדה.
  - אחראי על מועדי ההתכנסות, הכנת סדר-היום וזימון החברים.
  - מציג את הטיוטה בפני ועדת המקצוע לקבלת משוב.
  - אחראי על שכתובו הסופי של המסמך, עריכתו והגשתו ליו"ר האגף לתכנון ופיתוח תוכניות לימודים, לקראת הגשתו ליו"ר המזכירות הפדגוגית.
  - ולבסוף, אחראי על הפקת המסמך של תוכנית הלימודים, והפצתו לאחר אישור סופי ובשיתוף המפמ"ר.
- יו"ר ועדת התוכנית והמרכז חייבים להיות גם חברים בוועדת המקצוע, אך יו"ר ועדת המקצוע אינו יכול להיות יו"ר ועדת התוכנית.
- כמו כן, חברים בוועדת התוכנית - המפמ"ר של המקצוע, אנשי אקדמיה, מפקחים ומורים.

3.2 מבנה מסמך 'תוכנית לימודים'

למסמך יש שני חלקים עיקריים וחלק שלישי אופציונלי. נפרט מה בכל חלק:

3.2.1 חלק ראשון

א. מבוא -

- נימוקים לכתיבת תוכנית הלימודים החדשה.
  - ייחודה או חדשנותה של תוכנית זאת בהשוואה לקודמתה תוך הדגשת החידושים והשינויים בה.
  - סקירה על הסוגיות המרכזיות והעיקריות של התוכנית.
- ב. רציונל התפיסה הרעיונית של התוכנית - הנחות היסוד, המטרות והעקרונות המרכזיים שהיוו את הבסיס לתוכנית כולה, הן מהתחום האפיסטמולוגי (כיצד נוצרים גופי הדעת? מה מקור הידע? האם

גופי הידע מוחלטים?) והן מההיבט המתודולוגי (איך הידע מאורגן? מה טיבם של מבנה הידע?). הוועדה תידרש לעשות אבחנה בין תחום הדעת הנחקר באקדמיה לבין הנלמד בבתי הספר. וכן לפי אותו רציונל תינתן משמעות לקשר לתחומי הדעת האחרים ולאפשרויות לאינטגרציה ביניהם.

ג. ניסוח מטרות התוכנית - מה נרצה שהתלמידים ידעו ויבינו? מה הכישורים הנדרשים לבניית הידע אצלם? ומה מטרת המקצוע בהקשר להתפתחות האישית, החברתית והלאומית של התלמידים? וכן מטרות הקשורות למיומנויות על-דיסציפלינריות, כגון: כישורים אורייניים, מידענות וכישורי חשיבה.

ד. עקרונות פדגוגיים-דידקטיים להפעלת התוכנית: עיקרון המודולאריות, עיקרון הבחירה, פרקי למידה וכיו"ב. וכן התייחסות לסביבת הלימוד החוץ כיתתית.

ה. אוכלוסיית היעד - הוועדה תתייחס למאפייני אוכלוסיית היעד ולדרכי התאמתה ללומדים השונים הן מבחינה מגזרית והן מבחינת דרגת הגיל (הכיתה).

3.2.2 חלק שני

א. ארגון התכנים והנושאים ופירוטם:

- היסודות המארגנים בבסיס התוכנית.
- המושגים, הערכים, המיומנויות והכישורים.
- הידע הקודם הנדרש.
- מטרות אופרטיביות.
- הצגת המבנה.
- הצעה לארגון הלמידה והקצאת שעות.
- התייחסות לפרקי הליבה ופרקי ההרחבה.

ב. חלוקת התכנים על פני שנות הלימוד - התוכנית תציע רצף הוראה של המקצוע והקצאת זמן הולם ללמידה.

ג. דרכי הוראה ועיצוב חומרי למידה:

אסטרטגיות הוראה-למידה, כישורים, משאבים, דרכים ללמידה בסביבה ממוחשבת, עקרונות לארגון סביבת הלמידה ועיצובה, דרכים ללמידה חוץ-כיתתית.

ד. מטרות הערכה ושיטות הערכה - קשר בין תהליכי הערכה, הלמידה וההוראה, וכן ביצוע הערכה של הלומדים.

למידה רב-תחומית שבעצם כוללת את כל המקצועות כולם ומייצרת "שפה אזרחית".

אקלים בית ספרי המכוון ליצירת אזרחים פעילים.

חיזוק הצד המשותף לאזרחים ומפגש עם ה"אחר", ופחות התעכבות על הזהויות השונות בחברה.⁷

ביקורת שנשמעה על מסקנות הוועדה מדברת על הפיכת מקצוע האזרחות לאוטופיה קוסמופוליטית המנותקת מלימוד על המשטר המתקיים בארץ, טשטוש זהויות הקבוצות השונות בחברה הישראלית, תוך שיח על מושגים מופשטים. דגש על עקרונות מהותיים לעומת עקרונות פורמליים.⁸ הערך 'מדינה יהודית' הוצג כעומד לעומת ערך 'המדינה הדמוקרטית', וחוק השבות הוצג כבעייתי.

לאור ועדה זו, יצאה תוכנית לימודים חדשה באזרחות שהדגישה את רוח דו"ח קרמינצר. ספר הלימוד שיצא בשנת 0002 'להיות אזרחים בישראל' על פי תוכנית לימודים זו.

5.1.2 תוכנית לימודים חדשה 2011

בשנת 2009 מינה שר החינוך גדעון סער את ד"ר צבי צמרת ליושב ראש המזכירות הפדגוגית. יחד עם פרופ' שטרן שמונה ליושב ראש ועדת מקצוע האזרחות, הם ערכו שינוי בתוכנית הלימודים במקצוע האזרחות, שינוי המבסס את הלגיטימיות של מדינת לאום ושל מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

לאור השינוי בתוכנית הלימודים יצאו שלושה ספרי לימוד, בהם נדון בפרק הבא:

5.2 פער בין המדיניות ליישומה

מיד לאחר יציאתה של תוכנית הלימודים החדשה, יוצא ספר לימוד חדש על ידי פרופ' אברהם דיסקין - "משטר ופוליטיקה בישראל". הספר מתבסס על תוכנית הלימודים החדשה ומהווה חלופה דרמטית לספר האזרחות הקיים 'להיות אזרחים בישראל' שיצא בשנת 2000.

ד"ר אדר כהן אשר שימש כמפמ"ר מקצוע האזרחות, מחליט לא לאשר את ספר הלימוד החדש של פרופ' דיסקין, אולם מנכ"לית משרד החינוך מאשרת את הספר לאחר שמתקבלת חוות דעת

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%90%D7%AA_%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA_%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://kohelet.org.il/wp-content/uploads/2017/09/%D7%94%D7%9B%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%90-%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%94%D7%A6%D7%A2%D7%94-%D7%9C%D7%97%D7%9C%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%94.pdf

מקצועית חלופית של ד"ר הדר ליפשיץ. כתוצאה מכך נוצר מצב בו הספר של פרופ' דיסקין הוא היחיד שמותאם לתוכנית החדשה באזרחות. אולם אדר כהן פועל בדרך נוספת במטרה לסכל את ההחלטה המקצועית - הוא עוצר מהלך של התאמת בחינות הבגרות לתוכנית החדשה, ולמעשה מייצר מצב שתוכנית הלימודים החדשה לא נלמדת כי המורים מכינים את תלמידיהם לבחינת הבגרות המותאמת עדיין לתוכנית הלימודים הישנה.⁹

למעשה, אדר כהן, כמפמ"ר מקצוע האזרחות, עושה מספר פעולות המהוות הטייה מקצועית ממדיניות שהתוותה ע"י ועדת המקצוע:

1. מעכב בשנה שלמה את אישורו של ספר האזרחות של פרופ' אברהם דיסקין.

2. מאשר באופן מיידי (למרות שלא עבר את האישור הסופי של המעריכים, ולא תוקנו הדברים על פי הערותיהם) ספר אחר שנקרא 'יוצאים לדרך חדשה' בהוצאת 'רכס' (שבהמשך נפסל¹⁰ מפני שהתגלו בו טעויות רבות) על מנת לייצר אלטרנטיבה לספרו של פרופ' דיסקין.

3. מורה להאריך את אישורו של ספר הלימוד הישן ושל המדריך למורה שמתלווה לספר, וזאת עד שימצא ספר לימוד חדש מתוקן.

בפעולות אלו, הוא פותר את 'הצורך' בספר לימוד אלטרנטיבי לספרו של דיסקין, ומבקש לכתוב ספר חדש. אך בחינות הבגרות נותרו כפי שהיו בעבר.

על הספר שנכתב בחיפזון כדי להוות אלטרנטיבה לספרו של פרופ' דיסקין, נכתבת ביקורת על היותו ספר מרושל ובעל עיוותים וטעויות רבים, כגון:

1. סוגיית ההכרה ביהדות הרפורמית.

2. הגדרה שגויה של המושג 'אוטונומיה פרסונלית'.

3. הצגת העלייה מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים כלא ציונית ברובה ומונעת מסיבות כלכליות.

4. הצגת דו"ח גולדסטון כנכון.

5. הצגת הימין הפוליטי בישראל כאלים מהשמאל.

6. הצגת היהדות כסותרת את ערכי הדמוקרטיה.

בכינוס של משרד החינוך, מותח יושב ראש המזכירות הפדגוגית ד"ר צבי צמרת ביקורת חריפה על הספר: "הוא מוטה פוליטית", "אני ממליץ לא ללמוד ממנו"¹¹. בכנס אחר של המשרד הוא מצטט

<https://kohelet.org.il/wp-content/uploads/2017/09/%D7%94%D7%9B%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%90-%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%94%D7%A6%D7%A2%D7%94-%D7%9C%D7%97%D7%9C%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%94.pdf>

<https://www.israelhayom.co.il/news/article/14164502> .10

<https://rotter.net/forum/gil/22964.shtml> .11

רבנים שנחשפו לתוכנית הלימודים החדשה וחומרי ההעשרה שהוצגו בפני המורים הזדעזעו וזעזעו עמוק מעומק המדרון אליו הידרדר מקצוע התנ"ך וביטאו את דאגתם מפני העתיד הצפוי לחינוך הדתי כולו אם תוכנית כזו תצא לפועל.²⁷ לאור כך יצאו בביקורת על תוכנית הלימודים החדשה ועל חומרי ההעשרה המלווים אותה.²⁸

בעקבות הביקורת הציבורית, נערך מפגש בין הרבנים לבין אנשי מזכירות הפדגוגית ומינהל החינוך הדתי והוחלט להוריד את חומרי העשרה מהאתר עד למיון ובדיקה מחדש של חומרים אלה, אך לא נעשו שינויים מהותיים בתוכנית הלימודים.²⁹

תוכנית זו, הובלה על ידי המפמ"רית לתנ"ך בחינוך הדתי ד"ר מירי שליסל שמונתה על ידי השר נפתלי בנט ושימשה בתפקיד בשנים 1102-5102. היא הובילה מהלך של שינוי תוכנית הלימודים לאחר 02 שנה שלא חלו בה שינויים.³⁰

במקביל למינוי שלה כמפמ"רית, מונתה גם ועדת המקצוע³¹ שהובלה ע"י הרב פרופ' אלי עסיס מהמחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן, ובה היו חברים גם הרב ישעיהו הדרי ראש ישיבת הכותל, הרב יעקב מדן ראש ישיבת ההסדר הר-עציון, והרב איתן איזמן ראש רשת נועם, צביה ועוד.

חברי הוועדה כתבו תוכנית לימודים חדשה לתנ"ך, ייעודית לחמ"ד. התוכנית התקבלה בקרב ציבור המחנכים, אולם האתר 'ללמוד וללמד', שמטרתו הייתה לתרגם את תוכנית הלימודים שהותוותה ע"י ועדת המקצוע למוימוניות למידה, וזאת בידיהם האמונות של אנשי המזכירות הפדגוגית, הכיל תכנים שאינם הולמים את תוכנית הלימודים ואת ערכי החינוך הממלכתי-דתי.^{32 33}

²⁶ <https://www.srugim.co.il/33984-%D7%94%D7%97%D7%95%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%AA%D7%95-%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%90%D7%94-%D7%A2%D7%9C-%D7%AA%D7%95%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9C%D7%99%D7%9E>

²⁷ <https://www.srugim.co.il/33894-%D7%AA%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%AA%D7%A0%D7%A9-%D7%91%D7%92%D7%99%D7%93%D7%94-%D7%95%D7%A9%D7%A7%D7%A8-%D7%91%D7%9E%D7%A1%D7%95%D7%A8%D7%AA?di=1>

²⁸ <https://www.srugim.co.il/33894-%D7%AA%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%AA%D7%A0%D7%A9-%D7%91%D7%92%D7%99%D7%93%D7%94-%D7%95%D7%A9%D7%A7%D7%A8-%D7%91%D7%9E%D7%A1%D7%95%D7%A8%D7%AA?di=1>

²⁹ <https://www.srugim.co.il/33984-%D7%94%D7%97%D7%95%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%AA%D7%95-%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%90%D7%94-%D7%A2%D7%9C-%D7%AA%D7%95%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9C%D7%99%D7%9E>

³⁰ <https://toravoda.org.il/%D7%9B%D7%AA%D7%91%D7%94/%D7%94%D7%A0%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%93-%D7%9E%D7%95%D7%98%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%9E%D7%94-%D7%99-%D7%9F-%D7%A2%D7%95%D7%A9%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%AA%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%99>

³¹ <https://www.kipa.co.il/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/%D7%9E%D7%99%D7%A8%D7%99-%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%A1%D7%9C-%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%95%D7%94-%D7%A9%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%A9-%D7%99%D7%94%D7%99%D7%94-%D7%9E%D7%A9%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%AA%D7%99>

³² <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4253346,00.html>

³³ <https://www.haaretz.co.il/news/education/2012-08-21/ty-article/0000017f-eefe-ddba-a37f-eefef2400000>

בעבר עלתה בקשה של חברי ועדת המקצוע להקים ועדת משנה בתוך ועדת המקצוע לאזרחות, שבה ידונו כיצד צריכה להיראות בחינת הבגרות באזרחות ומתוך כך כיצד צריכים להיראות לימודי האזרחות לאור עדכון תוכנית הלימודים, אך הצעה זו נדחתה ע"י המפמ"ר.²⁴

המסקנה שלנו מריבוי הכשלים - בשל אי שינוי מהותי במבנה ובפרופורציה של בחינות הבגרות, יוצא שלימודי האזרחות מכוונים להכשיר את התלמידים להתמקצע רק בחלק מתוכנית הלימודים תוך הזנחת נושאי ליבה עיקריים נוספים כפי שהוגדרו בתוכנית הלימודים: מדינה יהודית, ומשטר בישראל. ולמעשה, תלמיד הלומד את פרק זכויות האדם המהווה כ-10% בלבד מתוכנית הלימודים (15-10 שעות מתוך 120 שעות), יכול לקבל בבחינה מעל 80%.

6. מקרה בוחן נוסף – תוכנית הלימוד בתנ"ך במגזר הדתי

בשנת 2102 יצאה תוכנית לימודים חדשה בתנ"ך שהביאה לידי ביטוי הפחתה משמעותית של שימוש בפרשנות חז"ל כדי לפרש את הפסוקים, וכן בירידה בהיקף העיסוק במצוות התורה. לעומת זאת, היא שמה דגש על המוסר האנושי הכלול בתורה ועל הידיעות ההיסטוריות.

תוכנית זו לווה באתר אינטרנט חדש ייעודי שהוקם על ידי המזכירות הפדגוגית ומנהל החינוך הדתי ונקרא 'ללמוד וללמד'. האתר הכיל חומרי הוראה רבים המונגשים לקהל המורים כחומרי הדרכה וההעשרה. בין החומרים נמצאו פרשנויות נוצריות ומודרניות לתנ"ך, ציורי עירום ומאמרים שונים העוסקים בניחות התנהגותם של דמויות מהתנ"ך תוך שימוש בפרקטיקות פסיכולוגיות, לדוג' מאמר המסביר את בעיותיו של יפתח דרך הצגת הנשים בחייו, הנביא יונה שמפגין אגוצנטריות הראויה לילד והסברים על מונח אבי שמשון שמדבר בגסות אל מלאך ה'.

בין התכנים שאינם מתאימים לאופי החינוך הממלכתי-דתי נמצא שיר של נתן יונתן אודות סיפורי המקרא ועל מורכבות האנשים שבהם. דוגמה לשורה משירו: "שְׁמֹשׁוֹן לְפָנַי שְׂאֵהָב נְשִׁים עֲרֻמוֹת".

בכלל חומרי ההעשרה הנ"ל הובאו פרשנויות נוצריות לתנ"ך, כגון סיפור הבשורה למריה על לידתו הצפויה של אותו האיש, הסיפור הנוצרי על התגלות המלאך ועוד כהנה וכהנה השוואות לתכנים

²⁴ file:///C:/Users/erezp/Downloads/KPF069_Civics-Bagruiyot-Exams_29.6.17-ELECTRONIC.pdf

²⁴ <https://podcasts.apple.com/ga/podcast/%D7%90%D7%99%D7%9A-%D7%94%D7%A4%D7%9A-%D7%9E%D7%A9%D7%A8%D7%93-%D7%94%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9A-%D7%90%D7%AA-%D7%9E%D7%A7%D7%A6%D7%95%D7%A2-%D7%94%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%90%D7%99%D7%A0%D7%93%D7%95%D7%A7%D7%98%D7%A8%D7%99%D7%A0%D7%A6%D7%99%D7%94/id1513036842?i=1000524906177>

²⁵ <https://www.kohelet.org.il/article/%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%9B%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%94>

3. ייתור הצורך בספרי לימוד ע"י הוראת מפמ"ר, ונטרול הרגולציה על חומרי ההוראה.
4. הצמדת חומרי עזר לפרסום מסמך תוכנית הלימודים, כגון אתר אינטרנט מלווה ובו חומרי העשרה והרחבה שלא באו לידי רגולציה.
5. קידום פרדיגמה מסוימת בהשתלמויות ובהוראות מפמ"ר.
6. העדר של שינוי בחינות הבגרות בהתאם לספר לימוד חדש או לתכנית לימודים חדשה.

8. תמצאים

1. הפער בין המדיניות ליישומה בשטח נובעת משימוש של המפמ"ר בסמכותו, להטות את כיוון המדיניות. קביעת תוכנית הלימודים נקבעת ע"י ועדת המקצוע ומתפרטת לכדי תוכנית ע"י חברי המזכירות הפדגוגית; יו"ר המזכירות הפדגוגית ממנה ועדות מקצוע חיצוניות לכל תחום דעת, וכן נעזר בשורה של מפקחים מרכזים (מפמ"רים) על תחומי המקצוע השונים הנלמדים בבתי הספר; ועדת המקצוע מובלת ע"י איש אקדמיה מתחום הדעת המדובר, וכן חברים בה אנשי אקדמיה נוספים לצד אנשי חינוך "מהשטח", מורים ומנהלים. במחקר זה הבאנו דוגמאות לכך שהמפמ"ר משתמש בסמכותו המקצועית ומשנה את מסלול כיוון המדיניות המקצועית כפי שהוכתבה ע"י ועדת המקצוע, כך שבסופו של דבר התלמיד חווה את המקצוע בניגוד לתוכנית הלימודים המקצועית.
2. הפער בין המדיניות ליישומה בשטח אינה נובעת מפגיעה בתוכנית הלימודים כי אם בפגיעה ביישומה בשטח. יישומה בשטח מתבטא בשינוי בחינת הבגרות, אישור ספרי לימוד, שינוי שיטת ההיבחנות, חומרי למידה שמגיעים ב"הוראת מפמ"ר" ללא בקרת ועדת המקצוע, או כמנגנון עוקף. אמנם אין פגיעה במנגנון קביעת תוכנית הלימוד ע"י ועדת המקצוע או התרסה כלפי המטרות והיעדים של המקצוע, אלא בחלקים של יישום התוכנית בפועל, מה שמייצר תמונה אחרת של הוראת תחום הדעת.
3. הפער בין מדיניות המשרד ליישומה בשטח מתרחשת תחת אצטלה של פיתוח חומרי עזר בציר הערכים, בציר הפדגוגיה או בציר ההערכה שמכיל חלקים לא פרופורציונליים מהתוכן האמור להילמד. באזרחות ראינו שלמרות שנעשה שינוי בתוכנית הלימודים, לא בא הדבר לידי ביטוי בבחינות הבגרות. כמו כן, תחת הדאגה לערכים האזרחיים אותם מבקשים להקנות לתלמידי ישראל, נכנס שיח פוליטי לא מאוזן בכיתות. לדוג', ראינו שתחת הכותרת של פיתוח מיומנויות ללימוד התנ"ך, נכנסו תכני העשרה שאינם בקונצנזוס ולאחר ביקורת ציבורית נגנזו.
4. נמצא שיש ריכוזיות יתר בתפקיד המפמ"ר ופיקוח חלקי על ביצוע המשימות שלו, דבר שמתבטא ביכולת המפמ"ר להתעלם מתוכנית הלימודים המקצועית ולייצר מצב בו בפועל תיושם תוכנית לימודים באופן שונה מהתוכנית המקצועית שנקבעה על ידי ועדת המקצוע.

וכך כתב על התוכנית הרב אליהו בקשי דורון, הרב הראשי לשעבר: "ראיתי רק חלק מהחומרים ונמנעתי מלהמשיך לקרוא כדי לא להיכשל בקריאת דברים אסורים. לפי שיש בדבריהם ביזיון התורה וזלזול באבותינו הקדושים".

לאחר הסרת החומרים מהאתר, קיבלה תוכנית הלימודים את ברכת הדרך מהרבנים הרב יעקב אריאל, הרב דרוקמן, ראש החמ"ד הרב אברהם ליפשיץ וראש מועצת החמ"ד הרב אבי גיטר. ד"ר מירי שליסל שיגרה מכתב למורי התנ"ך ובו היא כותבת: "הנחת היסוד היא שהטעות היא אנושית" ו"אם לא עושים - לא טועים"³⁴.

יש בפעולת הכנסת חומרי ההעשרה הנ"ל לאתר המלווה את תוכנית הלימודים, עקיפה של הרגולציה שתפקידה לפקח על חומרי ההוראה. ללא הביקורת הציבורית החריפה, יתכן שתלמידים היו נפגשים עם חומרים שאינם הולמים ומתאימים לאורחות החינוך הממלכתי-דתי. יוזמה זו של המפמ"רית לאתר מלווה בסגנון זה עומדת בניגוד להתוויית המדיניות של ועדת המקצוע.

גם אם נקבל את הכרזתה של שליסל כי הכנסת חומרי ההעשרה נעשתה בטעות ובתום לב, פעולה זו חושפת כשל בעצם העובדה שנעשתה ללא ביקורת פנימית של משרד החינוך, ללא הרגולציה הקיימת בכתיבת תוכניות הלימוד על היבטיה השונים. כלומר, תחת הצורך להכניס חומרי עזר שימלאו את ציר הערכים או את ציר המיומנויות, ללא בקרה, במקביל לציר הידע שנבדק כראוי, נכנסים ללא פיקוח חומרים שאינם מתאימים לתוכנית הלימודים.

7. סיכום הכשלים ביישום מדיניות ועדת המקצוע

מטרתה של המזכירות הפדגוגית היא לתווך מבחינה פדגוגית את מדיניות החינוך, שנקבעת ע"י ועדת המקצוע האמונה על התוויית המדיניות. במקרים שתוארו, המפמ"רים למקצוע פועלים באופן מנוגד למדיניות. לעיתים נעשה הדבר תחת הצדקה של פיתוח ערכים כפי שהובא בדוגמה של מקצוע האזרחות, ולעיתים תחת ההצדקה של פיתוח מיומנויות כפי שהובא במקרה של תנ"ך דתי. וזאת ע"י הפרקטיקות הבאות:

1. עיכוב אישור לספר לימוד.

2. קידום ספר לימוד מקביל.

³⁴ <https://www.haaretz.co.il/news/education/2012-08-21/ty-article/0000017f-eefe-ddba-a37f-eefef2400000>

9. המלצות

מנגנון קביעת תוכניות הלימודים בישראל מכיל בתוכו איזונים ובלמים, ומטרתו ליישם את מדיניות מערכת החינוך "בשטח". בפירוט המלצות שלהלן, הרעיון החורז הוא להגדיל את היקף פעילותה וסמכויותיה של ועדת המקצוע ולהקפיד על איזונה המקצועי. אם כי, נכון שהיא תישאר בגדר ועדה מייעצת למזכירות הפדגוגית שבאחריותה לעצב את מדיניות משרד החינוך³⁵:

1. לתת סמכות גדולה יותר לוועדות המקצוע. הסמכות תכלול פיקוח על יישום תוכניות הלימודים, על ידי אישור כתוב של ועדת המקצוע את מסמך תוכנית הלימודים וכן פיקוח על יישומיה הרבים, כגון בחינות הבגרות, הוראות מפמ"ר, השתלמויות מורים ועוד.

2. לתת סמכות לוועדת המקצוע להגיש קובלנה על המפמ"ר במקרה של אי-יישום תוכנית הלימודים המקצועית בהתאם להתוויית ועדת המקצוע.

3. לחייב את הקמת ועדות משנה לוועדת המקצוע שיעסקו בהרכב בחינות הבגרות, חומרי למידה מלווים וספרי לימוד, גם לאחר כתיבת תוכנית הלימודים, כחלק מהליווי המקצועי של הוראת המקצוע.

4. הקפדה על מינוי חברי ועדת המקצוע באופן מאוזן המייצג את התפיסות השונות של המקצוע.

5. להדק את סדרת המפגשים של ועדות המקצוע. נכון להיום, ועדות אלו נפגשות רק על פי צורך ויכול להיווצר מצב בו אין מקיימים מפגשים במהלך מספר שנים רצופות. הדבר חשוב על מנת לפקח על הוראת מקצוע המותאמת למדיניות שהוחלטה בוועדות המקצוע.

6. למנות איש מקצועי שישימש כמרכז חיצוני לוועדת המקצוע, תחת מפמ"ר המקצוע שכיום משמש בתפקיד.

7. להסדיר את הליך עדכון תוכנית הלימודים בחוזר מנכ"ל על מנת לתת לו תוקף משפטי.

<https://edu.gov.il/mazhap/pedagogical-secretariat/Pages/hp-new.aspx> .35

10. הצעה למחקרי המשך

לאור הכשלים שהתגלו במחקר זה, בעיקר בתחום היישום של תוכנית הלימודים, עולות שאלות נוספות המתבקשות להיחקר:

1. ראשית, קיים תחום יישומי שלא התייחסנו אליו במחקר זה, והוא תחום הכשרת מדריכים והשתלמויות מורים. נושא זה דורש בדיקה וביורור - האם התכנים והמסרים העוברים למורים ולמדריכי המקצוע מותאמים להתוויית המקצוע כפי שנקבעה בוועדת המקצוע, והאם יש פיקוח בנושא.

2. השפעת האקדמיה על הוראה בתיכונים. במחקר זה מצאנו שבכוח האקדמיה להשפיע על התוויית מדיניות הוראת המקצוע בישראל בכמה דרכים. יש לבחון את מידת התערבות הנ"ל ודרכי התערבותם.

3. חומרי לימוד חיצוניים - מצאנו שיש נתיבים בהם מכניס משרד החינוך תכנים ותקציבים שלא בדרך של הוראת המקצוע אלא בנתיבים תוספתיים. נתיבים אלו פחות מפקחים מקצועית. יש להתחקות אחר מנגוני הכנסת תכנים אלו והגורמים המעורבים בהם.

4. כמו כן, מעניין לערוך מחקר השוואתי בינלאומי, המשווה את קביעת תוכניות הלימודים במדינות שונות, במידת מתן העצמאות המקומית לעומת הלאומית, וממדים נוספים.

5. במחקר זה מצאנו נוקשות במנגנון הדחת עובד מדינה. יש להעמיק בנושא זה, לעמוד על הכשלים ולבדוק חלופות הגיוניות למצב הקיים.

<https://gilbringer.wordpress.com/2014/03/05/%d7%9e%d7%94%d7%a4%d7%9b%d7%94-%d7%90%d7%96%d7%a8%d7%97%d7%99%d7%aa/#more-29>

<https://mida.org.il/2016/01/27/%D7%91%D7%93%D7%9C%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%97%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%9B%D7%9A-%D7%94%D7%A9%D7%AA%D7%9C%D7%98-%D7%94%D7%A9%D7%9E%D7%90%D7%9C-%D7%A2%D7%9C-%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%94/>

<https://podcasts.apple.com/ga/podcast/%D7%90%D7%99%D7%9A-%D7%94%D7%A4%D7%9A-%D7%9E%D7%A9%D7%A8%D7%93-%D7%94%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9A-%D7%90%D7%AA-%D7%9E%D7%A7%D7%A6%D7%95-%D7%A2-%D7%94%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%90%D7%99%D7%A0%D7%93%D7%95%D7%A7%D7%98%D7%A8%D7%99%D7%A0%D7%A6%D7%99%D7%94/id1513036842?i=1000524906177>

<https://www.srugim.co.il/33984-%D7%94%D7%97%D7%95%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%AA%D7%95-%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%90%D7%94-%D7%A2%D7%9C-%D7%AA%D7%95%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%9C%D7%99%D7%9E>

<https://toravoda.org.il/%D7%9B%D7%AA%D7%91%D7%94/%D7%94%D7%A0%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%93-%D7%9E%D7%95%D7%98%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%9E%D7%94-%D7%94%D7%9F-%D7%A2%D7%95%D7%A9%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%AA%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%99/>

<https://www.kipa.co.il/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/%D7%9E%D7%99%D7%A8%D7%99-%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%A1%D7%9C-%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%95%D7%94-%D7%A9%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%9A-%D7%99%D7%94%D7%99%D7%94-%D7%9E%D7%A9%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%AA%D7%99>

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4253346,00.html>

<https://www.haaretz.co.il/news/education/2012-08-21/ty-article/0000017f-eefe-ddba-a37f-eefef2400000>

<https://edu.gov.il/mazhap/pedagogical-secretariat/Pages/hp-new.aspx>

://www.gov.il/he/departments/policies/takshir_fullsptht

<https://edu.gov.il/mazhap/Development/educational-programs/Pages/programs.aspx>

<https://www.davar1.co.il/420908/>

<https://www.israelhayom.co.il/news/education/article/13702309>

https://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_297/133f94ba-a2f0-4daa-a1ce-295d47d2e3ab/part130a-daat_doc.docx

<https://edu.gov.il/mazhap/pedagogical-secretariat/policy/Pages/profession-committee.aspx>

https://www.gov.il/he/departments/policies/takshir_full

<https://www.haaretz.co.il/news/education/2020-08-09/ty-article/.premium/0000017f-e59b-df5f-a17f-ffdfd89d0000>

https://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/AgafPituachPedagogi/kavim.pdf

<chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://kohelet.org.il/wp-content/uploads/2017/09/%D7%94%D7%9B%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%94%D7%A6%D7%A2%D7%94-%D7%9C%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%94.pdf>

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://sfile.f-static.com/image/users/195440/ftp/my_files/ezrachut-mada%20hativa%20.pdf?id=13888810

<https://www.idi.org.il/articles/36530>

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%90%D7%AA_%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%95%D7%AA_%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C

<https://www.israelhayom.co.il/news/article/14164502>

<https://rotter.net/forum/gil/22964.shtml>

<https://www.haaretz.co.il/news/education/2012-04-17/ty-article/0000017f-e198-d804-ad7f-f1fa87b80000>

https://fs.knesset.gov.il//20/Committees/20_ptv_320933.doc

02-6509111 | yachin.org.il
merkazyachin@gmail.com